

IL 200110

EXCURSIÓ

DE

BERGA A CASTELLBÒ

PASSANT PER

BAGA, LA Cerdanya, LA SEU D'URGELL
-ANDORRA Y SANT JOAN DE L'HERM

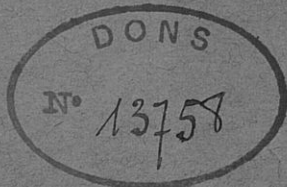
PER

CRISTÒFOL FRAGINALS

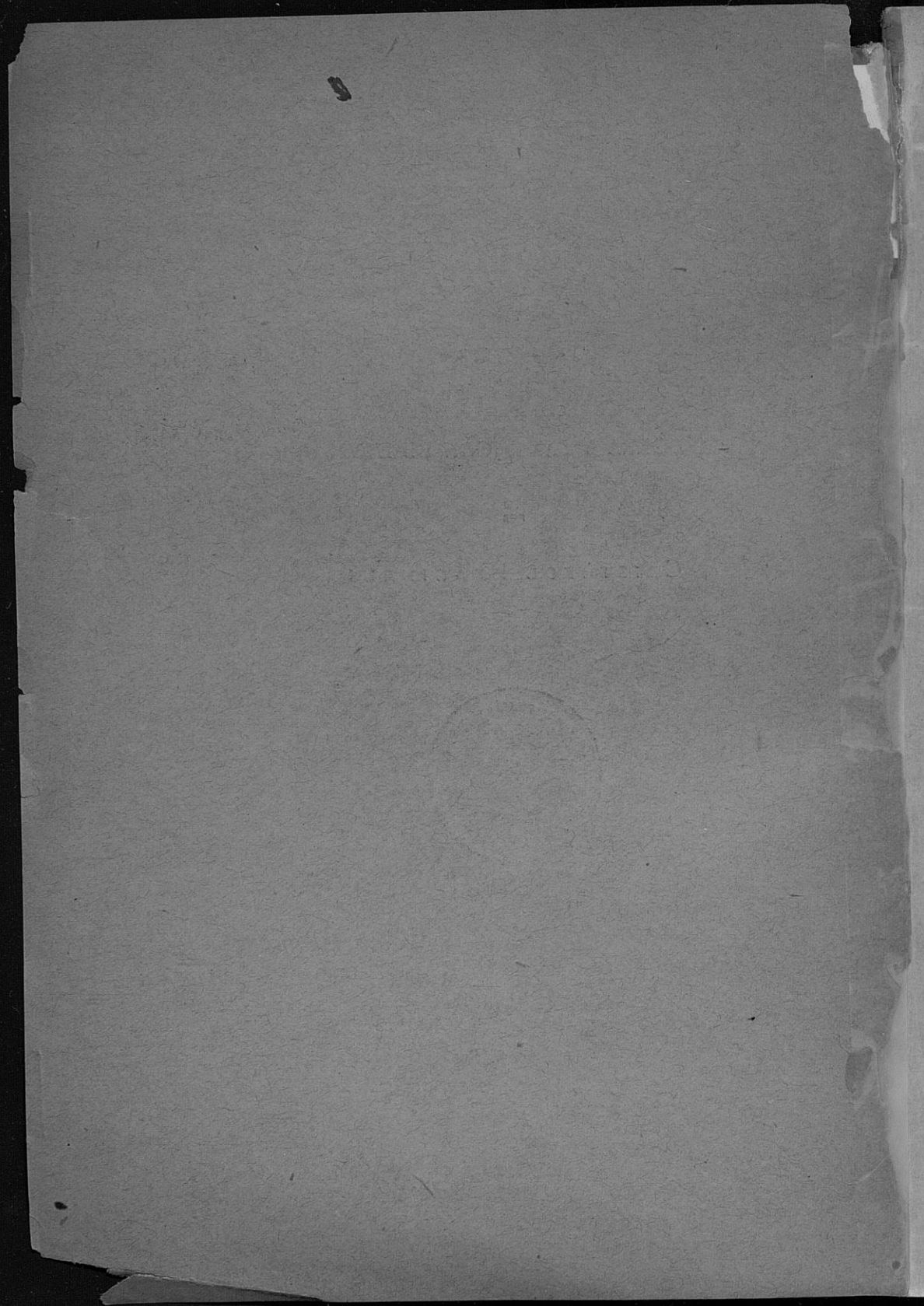
BARCELONA

TIP. «L'AVENÇ»: RONDA DE L'UNIVERSITAT, 4
1898

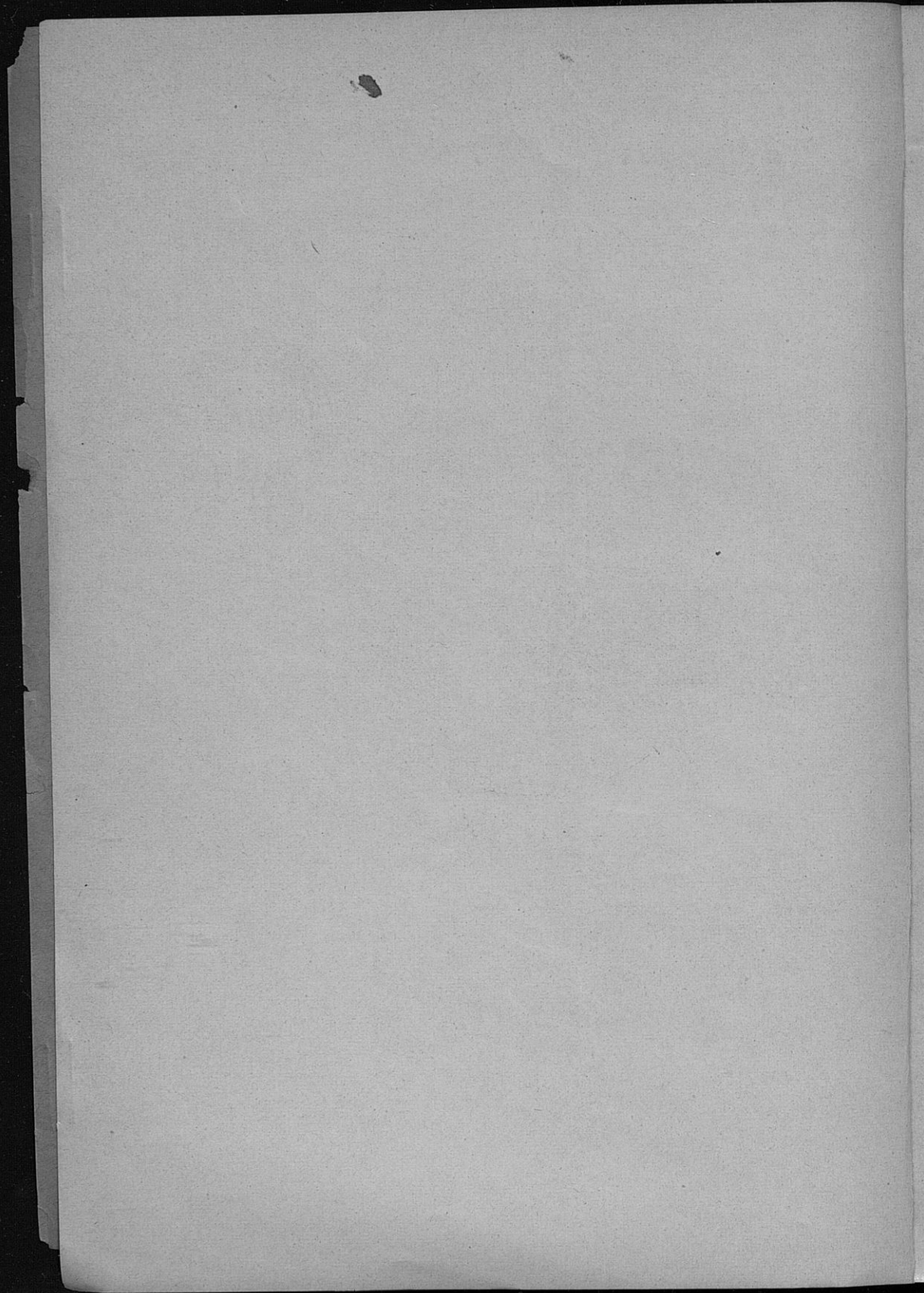
69.505

IL 200110

Au. en J. A. Broutails : un
lecteur au la seve d'ore "L'art religieux".

EXCURSIÓ
DE
BERGA A CASTELLBÒ

PASSANT PER
BAGA, LA Cerdanya, LA SEU D'URGELL
ANDORRA Y SANT JOAN DE L'HERM

PER
CRISTÒFOL FRAGINALS

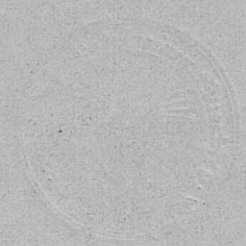
BARCELONA
TIP. «L'AVENÇ»: RONDA DE L'UNIVERSITAT, 4
1899

REPORT OF THE

COMMISSIONER OF THE

LAND OFFICE OF THE
UNITED STATES DEPARTMENT OF THE INTERIOR

FOR THE YEAR 1900

WASHINGTON

Vista general de Berga

Lo dia 2 d'Agost de l'any passat arribaren a Berga, aon jo havia fet cap, en Jaume Vivé, fotògraf y consoci nostre, y son germà en Joan, ab l'objecte d'organisar l'excursió que teniem projectada a Bagà, la Cerdanya, la Seu d'Urgell, Andorra, Sant Joan de l'Herm y Castellbò. Decidírem posarnos en marxa'l dia 4 a fi de tenir temps de visitar la població y sos voltants.

La ciutat de Berga està asseguda al peu de la montanya de Queralt y extén ses cases cap al pla. Les montanyes de la Figuerassa y de Mercadal, junt ab la mentada de Queralt, formen un ample amfiteatre que l'arracera dels vents del nord. Vista de lluny sembla un remat que s'ajusta a la pleta. Està a 740 metres sobre'l nivell del mar y és lo centinella avançat d'aquesta part de l'alta montanya.

Tractant d'aprofitar lo temps, haviem pensat fer una petita excursió al pla de Campllonch y a la tornada pujar a l'hermita de Nostra Sertyora de Queralt. Y aixís fou.

Los excursionistes erem cinch: los tres mentats, un noy per portar la màquina fotogràfica y en Joan Misses,

fabricant de culleres de boix, qui, a causa de son ofici, ha recorregut quasi tots los boscos de Catalunya. Ell organirà l'excursió. Nosaltres tres y'l noy anirem al *Pi de les Tres branques* y ell pujaria al santuari pera fer preparar la minestra. «Desde Queralt se descobreix molt terreno y també hi ha molt bones ombres». En fi, en Joan ja l'havia vist moltes vegades el Pi, y aixís quant tornariem ja tot estaria a punt. A les sis del matí del dia 3, sortim de Berga per la carretera que condueix a Borredà y passa per sota de l'antic castell de la ciutat, la qual un xich més amunt forma com un relleix; a mida que caminem veyem dugues fàbriques a sota nostre. Passem l'anomenat estret, a qual entrada hi ha una capelleta que'n diuen l'Oratori, y als poch's minuts nos trobem davant de la *Font de mossèn Guu*. Una colla de noyes rialleres també acaben d'arribarhi. Lo camí va pujant sempre y és molt pedregós. A nostra dreta veyem terres conreades; a l'esquerra s'aixeca la serra de Queralt, qual base s'enfonza en una clotada atapahida de pins y boixos. En lo fons d'aquesta clotada hi remorejen les aigües de la ribera que baixa d'Espinalvet. Lo sol comença a picar, però tant se val: lo camí és molt hermós. A dos quarts de nou passem davant del poble d'Espinalvet y a les nou arribem al pla de Campllonch, a 1,250 metres sobre'l nivell del mar. Al mig del pla s'aixeca'l tant anomenat *Pi de les Tres branques*, que té uns 150 pams d'alt y 33 de circumferencia; pertany a la varietat *pinassa* y és l'únich exemplar, segons D. Francesch Munts, d'aquesta classe que's troba per aquells encontorns, puix los demés que poblen les montanyes vehines perteneixen a la dels anomenats *pins negres*. Entrem a la casa de Campllonch, propera al Pi, y allà, al foch de la llar, aixuguem nostres vestits, completament mullats de suor. Havent reposat, emprenem altra volta la marxa, desfent lo camí fins un cert indret prop d'una casa, desde on nos dirigim seguint lo viarany que baixa al riu; a travéssem aquest saltant per les pedres y seguim caminant tot faldejant les vessants de la montanya de Queralt, coronada per la capella, lo Castell Bergadà y per roques blan-

quinoses. Per fi ataquem l'últim troç de pujada per entre faigs y avellaners y entrem a la petita esplanada on s'aixeca'l santuari de Nostra Senyora de Queralt, patrona de Berga. Lo cim de la montanya està a 1,060 metres sobre'l nivell del mar; forma single per la part de llevant. En Joan feya rato que's migrava de tant esperar. «El Pi està

Pi de les Tres branques

vist desseguida». Després de reposar un rato, visitem la capella, que és d'estil barroch. Ocupa'l mateix lloch on se trobà l'imatge de la Verge. Fou edificada'l sigle XIV, y reedificada a despeses del poble de Berga l'any 1844. En havent dinat sortim a contemplar l'hermós y extens panorama que's descobreix desde'l terradet fronter a la capella. A nostres peus, allà al fons del single, la ciutat escam-

pant algunes cases y fàbriques per les hortes y camps del pla; més avall *Olvàn*, la colonia agrícola del Sr. Rosal; y allà al fons, perdentse en l'horitzó, les montanyes de la baixa Catalunya, Montseny, Montserrat, les serres de Mura, y cap a ponent les de Noet, y encara més montanyes baixes esfumantse entre les bromes.

Lo sol devalla ràpidament a la posta, y nosaltres emprenem alegrement lo camí de retorn per l'ubaga de Queralt. En Joan està molt satisfet de la jornada: per ell no hi ha res com les fontades: li treuen anys de sobre. Nosaltres també n'estem d'haver passat un dia tant agradós.

A l'arribar a Berga arreglem los equipatges, canbiem les plaques y ho deixem tot disposat pera la jornada de l'endemà.

DE BERGA A BAGÀ

De bon matí'ns estem a la porta de la fonda mirant com los guies endeguen los nostres equipatges al costat de la sella y a la gropa dels matxos. Després montem a cavall y sortim per la carretera del costat NE. del poble. A la nostra dreta y abaix deixem la plana, que's va deixondint als primers raigs del sol. Lo matxo que munta en Jaume Vivé pren un trotet que sembla que'l punxin. Dels dos guies que portem, el de més edat (té uns 60 anys), airós, de faccions afinades y ullets avispats, no hi està conforme ab això: «després lo bestiar sua, agafa una pulmonia, y vet aquí lo que s'hi guanya.» Quan deixem la carretera y pujem pel collet de la *Morolla*, los matxos ja s'ho prenen ab més calma. Seguim per sobre'l clot de la *Comassa*, y a quarts de vuit arribem a una clotada plena d'abundosa vegetació, y per entremig del vert dels arbres y de les mates se destaquen les cases ajocades del poble de *Pont de Reventí*. Baixem al poble, atravessant lo torrent que devalla de les montanyes vehines, y pujem per un carrer molt dret, la meitat empedrat de còdols y la meitat obert

en la roca viva, y sortim pel *Coll de Reventí*; després lo camí va planejant; ben prompte anem caminant al costat del canal y del tranvia que va a les mines de Fígols. Lo paisatge és hermós y la vista distreta s'escampa per la fonalada que condueix lo Llobregat o a les vessants emboscades que llencen ses aigües al riu. Allà baix, en un recolze, a sa vorera esquerra, hi veyem una capella solitaria: és la de Sant Salvador.

Seguim caminant, y al cap de poca estona deixem lo canal y baixem cap al llit del riu, que en aquest indret s'aixampla. Al peu del camí, y quasi tocant a l'aigua, hi ha una noguera colossal d'entre quals arrels brolla una dèu d'aigua fresquíssima: és la *Font de la Vedella*, ont hi fem parada. Una mica més enllà hi ha dugues cases desde on se passa a l'altra vorera per una palanca que condueix a un molí. Nos asseyem a l'ombra de la noguera a contemplar lo placèvol paisatge. Lo sol ho ompla tot ab sa polcina d'or; no's belluga ni una branca, ni un bri d'herba; les aigües del Llobregat passen ab recansa tot remorejant; de tant en tant s'ou lo grinyol de les corrioies dels plans inclinats instalades en les mines de Fígols, penjades a la montanya, sobre nostre; o'l brunzir d'algun insecte que vola a l'entorn de nostres orelles; los matxos, ab lo cap baix, mouen acompassadament la cua. A la montanya cendrosa de nostre enfront hi ha grosses clapes de verdor que més avall se van engrandint y extenentse fins als conreus de la ribera. Una dolça pau s'exhala en aquest indret y convida al repòs. El *Presumit*, que és lo guia de més edat, diu que si'ns aturem tant no hi arribarem may a Bagà. En vista d'aquesta justa observació, montem a cavall y anem endavant. Ben aviat passem per davant de l'hermita de la Consolació, que està asseguda sobre una roca a l'extrem d'aquesta petita vall. Atravessem lo torrent de Fígols per un pontet y entrem en un congost molt estret, d'altres y ocroses parets de pedra calça, a qual fons hi passa'l riu tot esvalotat, saltant entre les pedres que feixugament ha anat agombolant.

Passem a l'altre costat, deixem la bauma dels gitanos y

caminem y fôra; de tant en tant trobem algunes colles que baixen de festa de Bagà, que avuy és lo segon dia. Arribem a Guardiola, y després que'l Llobregat s'ha xuclat la riera de Saldés, passem a la vorera dreta per un bonich pont, y a la mitja hora arribem a la confluència del Bastareny, que baixa de cap a Bagà, ab lo Llobregat. Les vessants del riu se van aixamplant fins a la vasta plana de Bagà, que està voltada per les serres dentades del Cadí y els tossals de sobre la Pobla de Lillet. Fa estona que caminem per

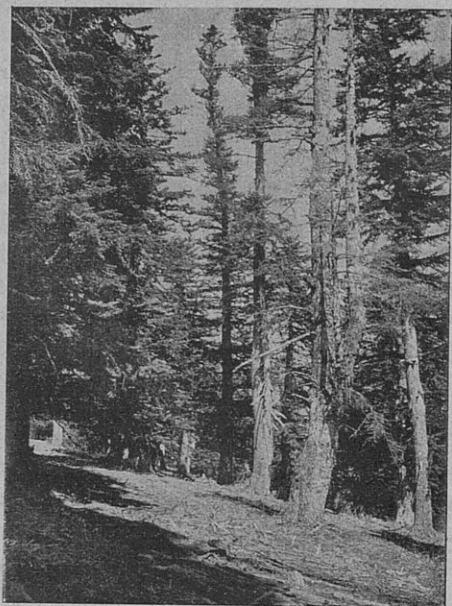
Cases de la Vedella

la carretera, contemplant hermosos agrupaments d'arbres a les voreres del riu. Al cap de la vall veyem lo poble dominat pel cloquer, cenyit al S. pel Bastareny y voltat en part per muralles interrompudes per torres, restos que hi han deixat les nostres guerres civils. A les dotze arribem al poble per un carrer dret a qual extrem, a la plaça, lo jove ha armat un ball. Ens aturem en una casa del carrer major que serveix d'hostal. En havent dinat anem al cafè, establert en lo primer pis d'una casa propera. El local és baix de sostre, no gayre gran y està emblanquinat de fresch. Quan entrem hi ha poca gent, però després, poch

a poch, forasters y gent del poble, uns sols, altres a colles, van entrant y l'omplen de tal manera que tots hi estem entatxonats. La xardor és irresistible y lo fum dels cigarros és tanta que sembla una nuvolada. Entre cadira y cadira, gent que volen passar y no poden; per tot arreu se troben colzes arran de cara. Del voltant d'aquelles taules hi puja un garbugi que sembla que'l poble en pes s'ha sublevat, y soroll de platets, de copes, picar de mans, crits de gent que demana cafè y rialles y enrahonar; però, y quina gent! Les cares, d'un dibuix ferm, quasi sech, colrades, semblen de terrissa cuita, plenes de gotes de suor com un cantí porós ple d'aigua fresca; lo pit, ample, y'l cos, airós y fort. Dóna bo contemplar aquell esplet de vida que's desborda en forma de crits, rialles y bellugadices.

Al voltant de tres o quatre taules acostades hi han los musichs de la cobla que ha pujat de Berga. Al cap de taula hi ha un jove de 25 anys, farrenyo, vestit de vellut y ab gorra al cap, y tant seriós que ni parpelleja: sembla que'l retratin. Los musichs preparen els instruments, se fa silenci, y després d'uns quants compassos d'introducció rompen ab un vals obligat de clarinet. Lo qui'l toca és un minyó de poca alçada, jovenet: aplica'ls llavis ab molt compte sobre la boquilla, tanca'ls ulls com si's reconcentrés, y llença a l'aire una pluja de notes picades que semblen arabescos. Lo del cornetí apreta'ls llavis ab força, marca'l compàs descrivint curves ab lo cap y ens mira de cua d'ull ab cert aire de satisfacció. Alguns toquen com distrets; un segon violí apoya amorosament el cap sobre la caixa, baixa els parpres, y si no fos pel moviment de l'arquet creurieu que s'ha adormit. Quan acaben, gran terratrèmol, soroll de culleretes, crits de «un altre!» «un altre!» Nosaltres ja'n tenim prou y eixim. Anem a visitar l'iglesia, que és del segle XIII. Entrant a mà dreta hi ha un antich sepulcre estudiat per en Joaquim Gispert. També hi ha una pica d'aigua beneyta de gust ogival. L'altar major és barroch y l'interior del temple està arreglat ab motllures de gust compost. D'aquí entrem a la casa rectoral, que és davant per davant. Pugem per una escala fosca, y per un corre-

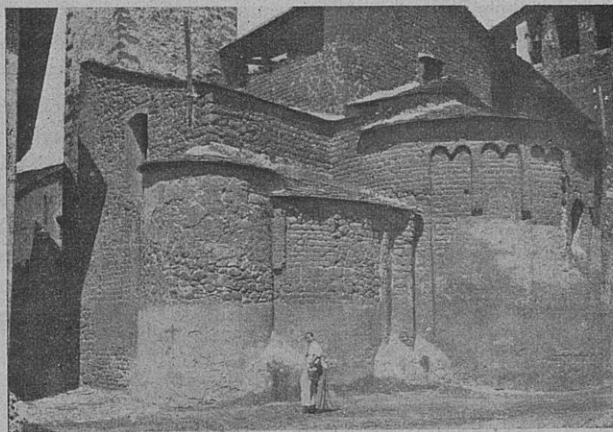
dor entrem a una sala gran, emblanquinada, molt senzilla: a un costat hi ha un armari, entre dugues portes un escriptori, y al damunt un santerist de metall groch, y a l'altre costat una taula sense pintar; a les parets, algun quadro ab l'imatge d'algun sant. Hi trobem una familia forastera (marit y muller), tres capellans que han baixat de

Bosch d'abets a Sant Joan de l'Herm

les parroquies vehines pera ajudar les funcions d'iglesia d'aquests dies, y el senyor regent d'aquesta parroquia; acaben de dinar. Tots nos reben molt coralment y ab franquesa senzilla. A un costat de la sala està assegut en una cadira de braços un pobre capellà, vestit ab sotana molt neta, gros, de cara voltuosa y vermella, els parpres mig caiguts, els ulls humits y els llavis flaxids. Està

tot decantat a un costat. Ell també'ns saluda ab aquella cara sense expressió, pobre home! y'ns mira, ens mira... A l'enrahonar torç la boca y quasi no articula: no sé lo que'ns diu. Pobre home! Es l'imatge d'una vida que's va escorrent poch a poch. Lo senyor regent nos ensenya una creu bisantina de plata daurada que té no gaire més d'un pam, de la que'l Pare Fita en té fet un detingut estudi. També'ns mostra un vestit pertanyent a l'imatge de la

La Seu d'Urgell: Iglesia de Sant Miquel

Mare de Déu que's venera a la parroquia: procedeix d'un devantal que una senyora de Bagà en feu present a la Verge, y sembla del sigle XVII. Aixís mateix nos mostra algunes imatges antigues d'algun valor arqueològich. Tota la tarda la passem trayent fotografies, de les que algunes se'ns trencaren dies després pel camí tot seguint la montanya. Y aprofitem la poca claror que queda pera donar una ullada pel poble. En Jaumet, que és lo guia més jove, ha aprofitat la tarde ballant. En havent sopat no triguem pas gaire a anar a retiro, puix a l'endemà hem de matinejar.

DE BAGÀ A BELLVERT

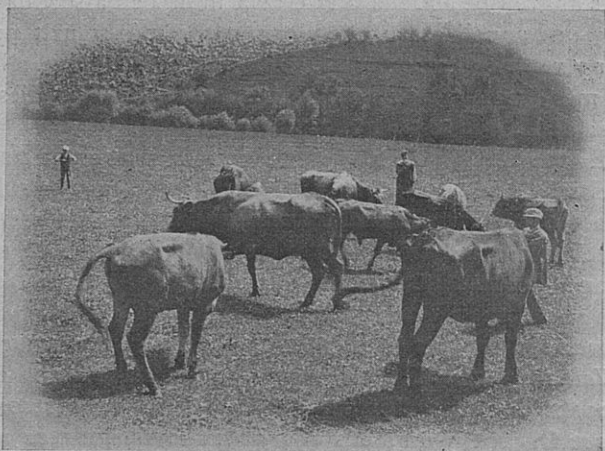
La matinada és fresca, lo cel està ennuvolat, a l'atravessar la plaça porxada del cap d'amunt de la vila se sent la remor apagada de trons molt llunyans. Sortim de la vila a bon pas, seguint Bastareny amunt. Tot té un to gris-sench, y allà lluny se dibuixen secament les siluetes de les montanyes. Lo cel és d'un to opalí uniforme; els matxos caminen seguidet; ningú diu res: sembla que tots estiguem esmortuits. Allà dalt, sobre un petit turó, hi veyem una capella solitaria, d'un gris terrós, del mateix gris de la terra; després passem prop d'un molí; d'un costat y altre del camí altes serres limiten l'horitzó; després passem per un grupo de cases y un molí, a la porta del qual una dòna atrafegada sospèn la feyna y ens mira; un goç migrat ens lladra desesperadament; poch després trenquem a mà dreta en direcció al nord y ens enfilem per una costa molt pedregosa coberta de mates de boix y alguns trocets conreuats; els matxos s'arrapen fortament a la roca, bufen a cada cop de coll y desprenen pel nas un tenuíssim vapor que tot seguit s'esvaheix. Aixeco'l cap y tot lo que veig davant nostre és lo mateix: una costa arida y pedregosa y molt alta; a la dreta, en una fondalada, hi veig una fageda que sembla posada allí pera distreure la tristesa del paisatge. De sobte unes pedres colossals tanquen lo camí y sols deixen una estreta escletxa pera passar. Baixem de cavall, passem fregant a la roca y, tombant a la dreta, pugem uns quants esglaons, seguim després per un petit replà, y pugem encara uns quants esglaons més y ens trobem dintre d'un ample pou, voltats de roques, unes damunt les altres, d'entre quals escletxes naixen herbes y mates que engalanen les parets de fistons de verdor. A un costat hi salta una cascada y de per tot arreu s'escorren regalims d'aigua transparent que corren alegroys, decantant la corrent en curves gracioses a cada pedra que troben o se destrien en tenuíssims fils de diamants. Ens aturem

cor-presos contemplant aquest reconet encantat, d'una salvatgesa idilica, que sembla fet pera que *Cloe* hi vingui a portar ofrenes a les nimfes protectores del seu remat. Els guies s'asseuen a la vora del camí y encenen els cigarros. D'aquest lloch ne diuen *el Foral*, sens dubte perquè una de les pedres que formen el reclòs és foradada. Empaquetada la màquina, continuem pujant seguint les gerigonces del camí. A les vuit arribem a la *Font del Faig*. Els guies fermen el bestiar y nosaltres entrem a la casa a encarregar que'ns arreglin esmorzar. L'amo'ns conta que quan les coses anaven bé aquella casa estava molt ben assortida de tot y que aquell era un dels camins de més tranzit pera anar y venir de la Cerdanya. Una vegada hi tingué allotjats més de 40 traginers y molt bestiar durant tres dies, a causa de les neus que interceptaren el camí.

La capa de núvols s'ha anat aprimant y comença a sortir el sol. A les nou montem a cavall: encara falta mitja hora pera arribar a *Coll de Pandís*, que està a 1,766 metres sobre'l nivell del mar. El camí és poch fresat y està mig esborrat per les aigües dels darrers dies. Tot fent esses arribem al coll; aquí'l camí planeja y aviat baixa ràpidament, atravesant les espesses boscuries que cobreixen bon troç de la *Vall de l'Inglà*. Trobem una rasa coberta d'herba aon fa poch dies hi pasturava una eugaçada. Els matxos hi passen frisosos, y un d'ells allarga les orelles, aixeca nerviosament el cap, ensenya dugues rastelleres de dents com si rigués y arrenca un bram.

Els pins devallen a manades; alguns s'aturen a mig camí; altres, més ardits, corren montanya avall, cobrint les ondulacions de la sobtada vall; alguns xaragalls surten de sota la pinassa, atravessen mansoys el camí y es llencen esbojarrats per la vessant. Seguim baixant y passem aprop d'una masia voltada de prats, d'algun camp de blat daurat y de feixes de patates. El camí segueix ràpit fins a una altra casa y arribem al pla. Al costat del camí s'hi descapdella la ribera d'Inglà, y a sa vorera, aprop de la casa, una noya d'uns vint anys, fresca y assahonada, està ajupida rentant roba ab els braços arremangats dintre l'aigua. Al

passar nosaltres aixeca'l cap y contesta al nostre saludo ab una rialla més fresca que sa cara de rosa y ensenya unes dentetes que sembla que estiguin a punt de mossegar una poma. Passem després per un curt congost, y per fi entrem a l'extensa plana de Cerdanya, atapahida de prats florits, riallera y fresca com la noya dels braços nusos, y satisfeta, com esposa enamorada, de recullir en son síls germens fecundants de les montanyes que l'entornen. A dos quarts d'una arribem a Bellver, d'on no pen-

sem mourens fins a l'endemà. Ens allotjem a Can Viayna, casa de molt bon servey.

Bellver està edificat sobre d'un turó molt espadat a la part que mira al Segre. La plaça té'l caràcter de quasi totes les de l'alta montanya. En havent dinat anem a passejar per les voreres del Segre, caminant entre prats voltats de paret seca. Algun remat de viram fuig esporugit al nostre pas. Una forta tronada'ns obliga ben prompte a soplujarnos al nostre allotjament, d'on no'n sortim fins a l'endemà.

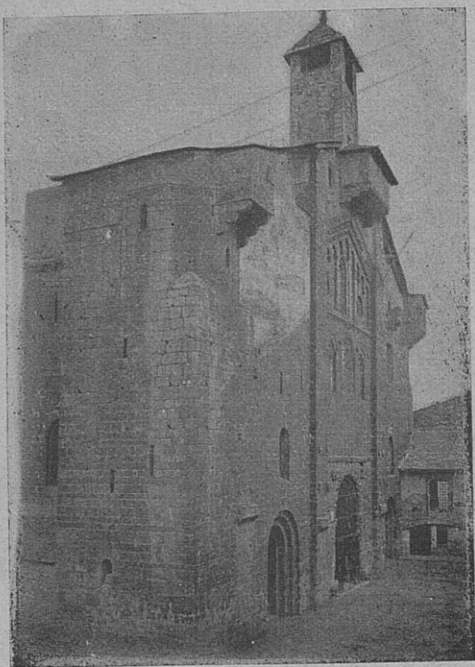
DE BELLVER A LA SEU D'URGELL

Com és plahent caminar a la matinada per les gemades y verdes encontrades de la Cerdanya!

Sortint de Bellver pera anar a Martinet, anem trepitjant una catifa d'herbetes plena de rosada. Fileres de salzers, de xops, d'oms y d'altres arbres dibuixen els contorns dels prats, que estan al bo de la segona florida; les altes pollancreres, tremoloses de goig al sentirse amanyagades pels primers raigs del sol, s'estan abeurades a les vores dels torrents o del Segre, que remoreja al mig de la vall. Tot el camí és igual fins a Martinet, qual vila s'emmiralla en les aigües del riu. De tant en tant, algun prat segat; en algun indret hi pastura la remada que ja ha baixat de montanya. Després, quan s'ha atravesat el riu, el camí's va encongint ofegat per alts turons; la vegetació va essent pobre; a n'aquest congost el sol hi devalla ferm y el calor és sofocant. Anem caminant mig ensopits, laços; de tant en tant la vista ensopega ab algun poblet humil, cendrós, coronant un turonet tant cendrós com la vall.

Seguim marxant fins al *Pont de Bar*, poblet escalonat en les parets de cada costat de riu, y aon la naturalesa

sembla que torna a somriure; passem a l'altra vorera del Segre per un pont de fusta y anem fent via fins que trobem l'establiment d'aigües sulfuroses de *Sant Vicens*. Ja era hora! Hi entrem assedegats y desitjosos de rabejarnos ab aigua fresca y de descansar a l'ombra, en aquesta om-

Seu d'Urgell: Fatxada de la Catedral

bra que tant somniavem en l'últim troç de camí, com la deuen somniar els que atravessen el Sahara. La nostra arribada desperta la curiositat de la gent de l'Establiment. La comitiva segueix el següent ordre: en Joan Vivé va montat sobre un ase llarch de cames, d'aire molt macilent y entenimentat, però que no permet de cap manera que'ls altres li passin al davant; segueix en Jaume Vivé, en un

matxo de pèl molt poch llustrós; y, per últim, jo, que tanco la comitiva, a dalt d'un cavall, que s'avé ab tot menos en caminar depressa: ab això sí que no hi vol jochs. El tra-giner camina al costat. Tots portem barret de palla d'ales molt amples. La gent dels banys ens reb ab la mitja rialla:

Seu d'Urgell: Torre-campanar

tots creuen que aquella nit hi haurà joch de mans. Sentim una campanada y ens diuen que'l dinar està servit. A l'entrar al menjador y veure la taula coberta per unes esto-valles blanques com la neu, els plats arrengherats, les copes netes y transparents, adornada ab alguns rams de flors bos-quetanes, sembla que se'ns aixeca l'esperit, que ja feya esto-na sentiem decaure.

A les quatre de la tarde sortim de la casa de banys, seguint bons troços de la carretera en construcció. El paisatge ja és més variat. Pels marges del camí s'hi veuen parres y moltes plantes de lúpul. Marxem endavant fins a trobar un petit estret. Passat aquest, de sobte s'aixampla la vall, y no podeu imaginarvos ab quina hermosura més

Seu d'Urgell: Interior de la Catedral

quieta y placèvola se us presenta a la vista la suau plana d'Urgell.

Al sud limiten l'horitzó les montanyes de Cadí ab el puig de la Canal Baridana, Coll de Creus y altres turons cada vegada més petits, fins anar a finir a l'extrem de la vall, cap a ponent. D'aquest costat un altre rengle de montanyes baixes, d'un blau amoratat, quasi transparent, que formen com una cortina de glaça, y als nostres peus l'ex-

tensa vall, verda, d'un verd suau y fi, clapejada de masses d'arbres, de camps de tons diferents y de blanques masies que estan aclofades com pera descansar; y entre mig el Segre anguilejant, aixamplantse o destriantse en diverses corrents, reflecteix la llum del sol ponent y ens envia raigs

La Seu d'Urgell: Iglesia de Sant Domingo

argentats que formen estrany contrast ab el to apagat dels prats del fondo de la vall.

A l'enfront, és a dir, a ponent, s'extén la Seu, que gradualment se va esvahint entre les boires que's desprenen del riu y l'incerta llum del cap-vespre. Al poch rato sols se destaquen de la confosa massa de cases els cloquers de la Seu y de Sant Domingo, les taques blancoses del Seminari y del Palau del Bisbe, dominades pels turons del castell, de la Ciutadela y de la Torra Solsona. A les vuit entrem pels

mal empedrats y estrets carrers d'aquesta antiquíssima ciutat. Les petjades dels matxos ressonen fortament, y a la dubtosa claror de les làmpares d'incandescència veyem sortir de les portes mig ajustades algun cap curiós. Per fi, fem alto a can *Llebre*.

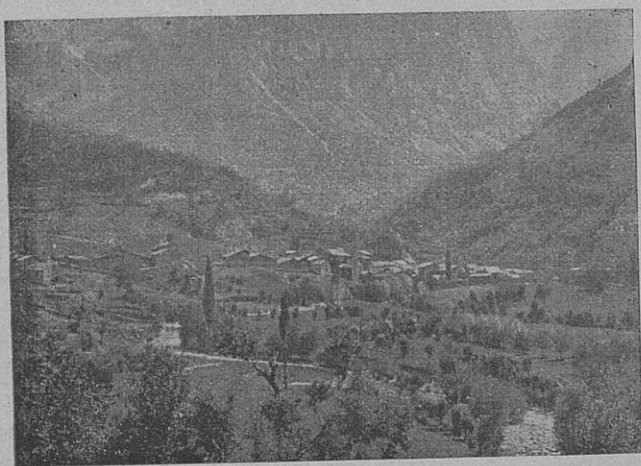
La ciutat de la Seu està assegurada aprop de la confluència del Balira ab el Segre y és un punt estratègich important, perquè en dit lloch s'ajunten els camins que baixen de la Cerdanya, d'Andorra y de tota aquest nus de montanyes que formen l'Alt Pallars. Té sobre uns 3,000 habitants, quasi tots de l'art de la terra. Sos carrers són estrets y per lo general bruts. N'hi ha algun am porxos. L'edifici més important és la Catedral, que és un curiós exemplar d'arquitectura romànica, molt semblant an alguns del mig-dia de França. La fatxada, ennegrida pel temps, està dividida en tres cossos per dos contraforts, senyalant la divisió interior en tres naus: la del mig acaba en absis molt original; les dugues laterals acaben en lo creuer. La divisió del centre de la fatxada està dividida en tres cossos o pisos y tota ella remata ab unes muralles ab matacans (d'època moderna) que li donen l'aspecte de fortalesa. A l'esquerra de l'edifici s'aixeca la forta torra de les campanes, quals costats omplen uns paraments refondits, dividits en tres seccions per unes platabandes que's desprenen de les arcuacions de la cornisa. Tot l'edifici té un aspecte de severa robustesa. En la nau de la dreta s'obra una porta que dóna eixida als claustres, que són obra del sigle XII, fòra una de les ales, de molt mal gust, que ho és del XVII. Aquesta iglesia està construïda, en opinió d'alguns, en lo solar que ocupà la que fou consagrada en 819 pel bisbe Sisebut y de la que no'n queda rastre. L'actual fou consagrada pel bisbe Eriballo en l'any 1175.

Adossada en una ala dels claustres hi ha l'iglesia de Sant Miquel, que fou construïda per Sant Armengol en lo camp que'n deyen *de les Tombes*, fòra ciutat, y fou trasladada en lo lloch que ocupa actualment en 1364 (1).

(1) Villanueva, volum IX.

DE LA SEU A ANDORRA

Sortint de la Seu per anar a Andorra, se segueix sempre lo curs del Balira, que corra bon troç en terres no gaire accidentades fins prop d'Anserall, desde on passa oprimit per entre dues parets colossals que sembla que baixin del cel; després, la vall, que està quasi tota ella plena de camps de tabac, se va aixamplant y no triguem gaire

Vall d'Andorra

a arribar al poble de *Sant Julià de Loria*, dominat pel puig d'Olivesa. Es diumenge y tot lo llarch carrer y la plaça estàn animats per grups d'andorrans. Pujem lo costarut carrer, sortint a una vall estreta dominada per altes montanyes. En un recolze del camí, al peu d'una montanya espedada de color de perla, veyem dugues o tres casetes de paret seca molt humils, al costat de les quals s'aixeca un campanar romànich, rodó y quasi diré elegant. Lo camí va bon troç encongit entre montanyes; després la vall s'aixampla y pren un aspecte tot alegroy; y per un camí obert en la roca viva pujem a Andorra la Vella. Visitem

l'iglesia y la casa de les Valls. Los carrers formen fortes pujades y baixades. L'aspecte de la capital és trist. Està assejada al peu de les singleres desolades de la montanya d'Anclar, sobre un pla de roques espadades que avança sobre la vall. Desde la casa de les Valls se domina una hermosa conca d'una mitja hora d'amplada, plena d'hortos y de prats y atravessada pel Balira. Al davant nostre, a l'altre costat, s'aixeca l'altiu puig de la *Maranya*, coronat per un bosch d'abets y per les crestes rocoses y grises de la sola d'*Angustrand*. Desde Andorra la Vella'ns encaminem al poblet de les Escaldes, atravesant el Balira, al que s'hi junta lo *Madriu*, que baixa dels *Estanys Corcats*. Lo *Madriu* se despenja dels alts cims y va saltant de roca en roca formant hermoses cascades voltades d'espès fullam. En lo poble hi ha molts forasters, quasi tots catalans, que hi fan estada ab objecte de pendre'ls banys sulfurosos en l'establiment magre que hi ha sobre'l poble. Ab prou feines trobem lloch ont anar a dinar, puix les cases que'n serveixen estàn plenes de gom a gom. A la caiguda de la tarde retornem a la capital, aon fem nit. Recomanem als que hagin de viatjar per aquestes terres, aixís com pels pobles de l'alta montanya, que s'emportin bona provisió de polvos de flors de piretrum (*piretrum caucasicum; composta*), que és un bon insecticida. A nosaltres nos donà molt bons resultats.

D'ANDORRA A SANT JOAN DE L'HERM

De bon matí baixem d'Andorra la Vella tot vorejant a la dreta les roques sobtades y els enderrocalls que tanquen la vall per aquest costat; passem pel poblet del campanar rodó, atravessem lo riu per un pontet que hi ha més enllà de la confluència del Balira ab lo riu d'Anclar, desde aon se pren lo camí que porta a *Os*; y devallem per l'aspra vall que condueix a *Sant Julià*. Ens aturem a l'hostal que hi ha a la plaça ab objecte de fer provisions y pendre informacions del camí que porta a *Civís* y a *Sant Joan de l'Herm*. El *Ventureta* (nostre guia) no'n sap res: hi va venut

per aquest troç. Ell prou ne té de coneixences a les valls, sobre tot entre les noyes, que diu que són massa aturades; però lo d'aquest camí, què hi voleu fer? no'n sap ni un borral.

Un minyó d'uns trenta anys, de cara xuclada y mirar franch, que està assegut fent beguda y ab aire desvagat, va en màniga de camisa y porta espadenyes y boyna, és aragonès y parla català, ens diu: «Si volen, jo he de fer lo mateix camí y els acompanyaré. Aquesta nit n'he eixit: mal serà que no'n sortim passanthi avuy de dia». Acceptem y ens posem en marxa, riu avall; trenquem a la dreta y pugem y fòra en direcció NO. La costa és molt sobtada y els cavalls hi rellisquen a cada pas y tot sovint deixen anar un fort esbufech. L'aragonès va al davant, lleuger com un isart, y munta aquells graons quasi saltant. A l'esquerra hi deixem la casa *del Puy de l'Olivea*, y després de moltes giragonces arribem al *Coll de Jou*, nom que encara's deu recordar dels romans, que'n devien dir de *Jove*, segons opinió de Pierre Vidal. A mida que'ns enlaïrem apareixen a la nostra vista serres y més serres dentallades y negroses clapejades de neu. Després anem flanquejant la pregonia y despoblada vall de *Fontaneda* (per qual fons hi devalla tot fent salts la ribera del mateix nom, que s'uneix al Balira prop de Sant Julià) per un camí a manera de cornisa, obert en terreny esquistós, aguantat en molts indrets per troços de llicorella clavats com a tascons y que té alguna semblança ab lo camí de la Valliberna per anar a la Rivereta, sota'l *pich d'Aneto*. Mentres anem pujant condueixo cuidadosament la brida del cavall. De sobte sento un soroll com d'esllavissada, me tombo y veig an en Jaume Vivé a punt de caure a l'abim. El cavall que montava havia fixat una pota sobre un dels tascons del camí, se li esllavissa y queda ab la pota en fals, remant desesperadament, sense poder pendre apoyo. «Salteu» crido an en Vivé; però en aquest moment el cavall pren terra, dóna un vigorós cop de coll y ja som a salvo. Quin esglay! En Vivé quasi no se'n dona compte, y seguim pujant sempre. Veyem algunes feixes de blat, aguantades per

parets seques y escalonades en les vessants de la vall, com *los maig* que's posen en los monuments. Per fi arribem a Fontaneda, poblet de vuit o dèu cases d'aspecte miserable, construït sobre'l single. Atravessem l'únich carrer. Totes les portes són tancades, no s'hi veu ànima viventa ni viram, ni un goç: sembla un poble abandonat. Més en una casa de l'extrem d'aquest desolat carrer una dòna treu el cap per la finestra y ens mira ab curiositat. Li preguntem si anem bé pera anar a *Civis*, y ens contesta que sí. «Seguiu pujant fins aquells camps y allí ja veureu lo camí.» Li donem les gracies y continuem la marxa. Los raigs del sol cauen brunzents y la terra'ns els retorna més sechs y més xardorosos. En una revolta del camí, a uns dèu minuts del poble, hi trobem una font d'aigua gelada, que s'esmuny d'una roca esquistosa. Ens aturem un moment pera apagar la set y després seguim pujant fins al cim de la carena, aon nos aturem pera contemplar l'extens mar de montanyes quals negres onades se perden entre'ls nuvols.

La carena forma ondulacions molt marcades y està coberta de pins. L'anomenen *bosch d'en Cussol*. Lo camí's dirigeix al bosch descrivint moltes voltes pera salvar los accidents del terreny, y després se perd entre l'herbam. Fa una estona que caminem a la ventura, y anem a parar a una petita coma sedosa, verda y recorreguda per petits xaragalls, aont hi pastura un remat de vaques, y ens hi atansem. Algunes aixequen pausadament el cap y ens miren curioses ab aquells ullassos tranquils; altres segueixen pasturant tot movent l'esquellot que'ls penja del coll; alguna més esbojerradota tresca per la vessant de la coma. «Pastor!» cridem, y res: tot quietut: sols se sent el soroll acompassat dels esquellots. «Pastor!» tornem a cridar, y ningú respon. Després ens adonem que'l pastor s'està allargassat a l'ombra d'una roca, mirantnos ab recel. Li preguntem pel camí d'anar a *Civis*. «Pujeu cap a les roques negres» ens respon, senyalant molt vagament en direcció a ponent. Al cap de poca estona trobem el camí que dóna la volta a n'aquest turó, y baixem faldejant una mitja hora entre camps escalonats de blat y no triguem gaire a arribar a *Civis*, primer

poble de la frontera de Catalunya, d'unes 40 cases, y que està a 1,540 metres sobre'l nivell del mar. Allí'ns aturem pera dinar y donar descans als guies y als cavalls. Los carrabiners nos destorben bona estona revisant les *guies*.

A les tres sòrtim de Cívis y pujem per la costa de davant el poble cap al *coll del Mont*. El camí que hem de recorre va per una llarga carena que's desprèn de les montanyes de Saloria y Servella cap al nort de Cívis, y va en linia dreta de NO. a SO. fins els indrets de Sort, en qual punt s'encorva en direcció a ponent, y porta successivament los noms de *coll y serra d'Ases*, *ras de Conques*, *collada de les Mongetes*, *coll y serra de la Basseta* y acaba en el puig d'Orri. De la vessant que mira al N. naixen varries riberes y torrents afluents del Noguera Pallaresa, y la vessant que mira a mig-dia dirigeix ses aigües cap al Segre. Tota aquesta llarga carena és aplegada y en grans extensions poblada de bosch. Ja cap al tart passem pel ras de *Conques*, aont hi ha un remat de bèns d'uns quants mils caps, guardat per vuit o dèu pastors. Ens aturem pera treuren una instantania quan se juntin a l'anar a la pleta. Lo sol devalla ab majestat darrera les montanyes que allà lluny, cap el Pallars, se dibuixen blavenques y confoses. Al fi desapareix y decidim posarnos en marxa altra volta quan la claror encara és prou intensa. Seguim bon troç caminant per la verda y arrodonida esquena d'aquell gegant de pedra y entrem en un bosch de pins. La nit se'ns ve al damunt y la lluna ilumina'l paisatge ab sa claror esmortuida. Nostres ombres se retallen esllanguides sobre'l vert cendrós de la gleva; després entrem novament en lo bosch. L'aragonès ha perdut el camí y, agafant cada hu'l cavall per la brida, marxem bosch a través. Les negres siluetes dels arbres se destaquen ab vigor sobre'l cel, d'un blau cendra molt esblaimat. Els abets semblen immenses sagetes que senyalen al cel. Aquesta estranya claror esborra'ls segons termes y la fosca blavosa de la nit engoleix l'horitzó.

A vegades ensopeguem ab alguns tronchs d'abets corsecats per la vellor que jauen per terra com gegants ferits

després d'una batalla. A cada pas trobem obstacles que'ns lliguen els peus y dificulten la nostra marxa. L'esperit de la nit ronda per aquelles encontrades, omplintles de misteri y de quietut. Sols se sent lo cruixir del brancam sech al ser trepitjat per nosaltres. Fa prop d'una hora que caminem pel mig del bosch y encara no hem trobat lo camí, y ara'ns adonem que l'aragonès ha desaparegut. El cridem y ningú contesta, ni l'eco. Faig un fort xiulet y se pert en la boscuria. Estem desorientats y una marrada pot costarnos algunes hores de camí. Per fi, nostre guia, en Ventureta, ens crida: «Ja'l tinch, és aquí baix», y enfilem el camí per allí ont ens indica'l guia. Encara no fa pas cinch minuts que hi caminem quan de sobre nostre's despenja l'aragonès corrent com una llebra perseguida pels goços, y tot esbufegant ens diu que fa una estoneta que'ns buscava: havia anat corrent d'un costat a l'altre del bosch, furgantho tot, fins a trobar lo camí. Aquest aragonès és un brau home.

Després passem un bon troç de camí aont els pins, arrencats a cada costat, extenen ses branques y les encreuen ab los de l'altra banda, formant com una teulada sense teules. Vistos a contrallum semblen cadavres carbonisats ab els braços en creu. Al cap d'una hora veyem al davant nostre apuntar lo campanar de l'hermita de Sant Joan de l'Herm. Entrem en aquell casal, y al passar per la cuyna veyem lo perol fumant, penjat dels calamàstechs, y després, a l'entrar al menjador y al veure les cares satisfetes dels que han sopat, nos adonem de que en la vida les emocions, per agradoses que siguen, tenen de ser barrejades ab pa. Lo que'ns donen en aquella casa és per nosaltres pa benehit.

El puig d'Orri o de la Torreta és a l'extrem de la carena que seguirem y està coronat per una torreta de pedra seca que serví de senyal geodèsica quan se feu la triangulació d'aquests indrets. En la vessant que mira cap a tramontana hi ha'l santuari de Sant Joan de l'Herm a 1,700 metres sobre'l nivell del mar; y bona part d'aquesta montanya

està atapahida de bosch de pins, d'abets y d'algun bedoll, y encatifada tota ella per gleba y per mates de rododendrum.

DOS DIES A SANT JOAN

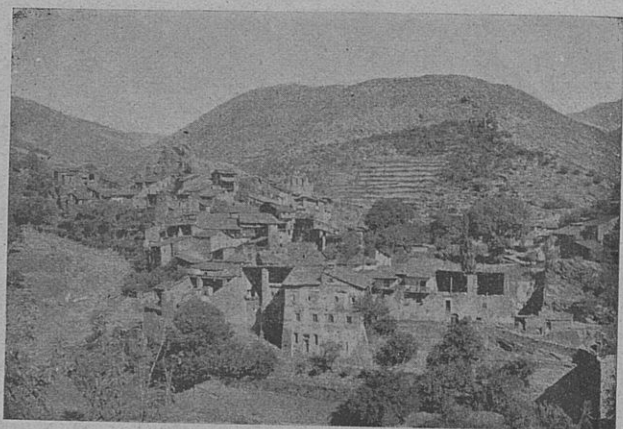
Aquest bosch, sobre tot l'abetar, tenia crit, segons diu Mossèn Cinto Verdaguer en sos *Viatges*, d'esser lo més gran de Catalunya; però ja fa uns quants anys que'l torb

Sant Joan de l'Herm

ne destruhí gran part. Tot caminant bosch amunt encara se'n veuen les senyals. Entre mig de l'espessor de pins se troben colossals abets podrits espargits per terra. Lo torbellí fou tant fort que'ls arrencava de soca y arrel y'ls rebotia a terra com si fossin garbes de blat; de vegades se'n troben de trinxats y romputs com canyes. Aquesta abetosa sembla destinada a desapareixer sense remey. El bestiar escapsa'ls rebolls y no'n deixa viure cap. En la gran extensió de bosch que s'atravessa pera pujar a la Torreta no se'n veu ni un. A mida que'ns acostem al cim sols se troben pins y són

més migrats, y després se camina bon troç fins al cim del puig, que tot és aplebat. Desde la Torreta se descobreix un panorama dilatadíssim, perquè'l tossal s'avança sobre les valls com ho fa'l Canigó al separarse del massiu de la carena dels Pirineus. Cap al sol-ixent y tramontana se veuen les altes montanyes d'Andorra, ab la pica d'Estats, clapejades de neu; més a ponent, les serres de Comoles, Fornos, Comoles Altes, que formen les serres de Bohí, y darrera d'aquesta se veu blanquejar la Malehida; més a

Castellbò

ponent encara, lo Turbon, y més ençà tota la conca de Tremp. A mig-jorn hi blavejen les serres del Borramort y del Montsech, y a sol-ixent les montanyes de Maranges, de Bascaran y lo Cadí.

La munió d'abets és propera a l'hermita, y allí m'assech a l'ombra y contemplo per tot arreu aquells troncs feixuchs que tenen sigles d'existencia, ab l'escorxa rugosa y escrostonada plena de líquens cendrosos y de molça esgroguehida com extenen ses branques immenses ab escayent majestat tot amanyagantme, y allà dalt sa cimera altívola, senyalant al cel, com si convidés nostra mirada a

llençarse pels blavosos espays plens de llum. Com me plau respirar l'aire resinós y fresch del matí que excita'ls sentits y equilibra'ls nervis malaltijos de ciutat. A vegades sembla que'l meu esperit se compenetri ab l'esperit vital del bosch, y allavors sento una dolça frisança que recorre tot lo meu cos.

CASTELLBÓ

De Sant Joan de l'Herm a Castellbò hi ha un desnivell d'uns 900 metres. Lo camí va sempre entre terres aglevades y completament despoblades de bosch. Les vessants de aquells comals són molt sopenades, y en temps de fortes plujes lo riu de Castellbò, que ordinariament és sech, té fortes avingudes y se converteix en caudalós torrent que tot ho arrasa. El poble de Castellbò està edificat en un turó encimerat per l'antich castell, quasi del tot enrunat. De sa significació en l'història avuy encara en guarda algunes mostres, tals com l'antich palau dels comtes de Foix, molt mal conservat; l'església, que fou fundada en lo sigle X o a ultims del IX, y cremada y reedificada en lo sigle XV, en la que hi ha un altar ab un retaule que ha sigut restaurat. En dit altar hi ha una imatge del sigle IX, segons opinen alguns inteligents en aquests assumptes, que'l poble ne diu Sant Fum. També en la sacristia s'hi conserven retaules gotics, restos de l'antich altar major. A l'entrada del poble, per la part d'Adrall, hi ha una creu gòtica, calada, que sembla del sigle XIII. Fins fa poch temps estava sobre un pedestal de pedres, però com

que amenaçava enrunar-se han tret la creu y ara la tenen arreconada en un costat del camí.

De Castellbò marxem cap a Adrall a esperar la tartana que va de la Seu a Pons y a Calaf, aon prenem lo tren que'ns conduceix a Barcelona.

Creu de Padró

